

Πρόλογος του επιμελητή

Αυτό είναι ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο που κυλάει σαν το γάργαρο νεράκι. Με άλλα λόγια, βιβλίο που θέλει να γράψει κάθε συγγραφέας.

Το *Καλά Οικονομικά για Δύσκολους Καιρούς* είναι ενδιαφέρον, διότι ασχολείται με κρίσιμα σημερινά ζητήματα – μετανάστευση, εμπόριο, ανάπτυξη, περιβάλλον, διογκούμενη ανισότητα, έλλειψη πίστης στο κράτος – τα οποία βρίσκονται στο επίκεντρο των δημοσίων συζητήσεων και έχουν πολώσει τις σημερινές κοινωνίες. Επιπλέον, διαφέρει εντελώς από ουκ ολίγα βιβλία Οικονομικών που φέρνουν χασμούρητο από τις πρώτες σελίδες, τα κλείνεις γρήγορα και τα παραχώνεις όπου βρεις κενό στη βιβλιοθήκη. Δεν προσπαθεί να εντυπωσιάσει κάνοντας επίδειξη γνώσεων. Νομπελίστες αμφότεροι οι συγγραφείς και συνάδελφοι στο MIT, ο Αμπιτζίτ Μπάνερτζι και η σύζυγός του Εστέρ Ντουφλό, δεν χρειάζονται να αποδείξουν το παραμικρό για τον εαυτό τους. Το ευπρόσδεκτο αποτέλεσμα είναι ότι ένας έξυπνος αναγνώστης με ελάχιστες γνώσεις στα Οικονομικά δεν χρειάζεται να πονοκεφαλιάσει για να το διαβάσει.

Η επιδίωξη του βιβλίου είναι διττή. Από τη μια εστιάζεται στα τεράστια και δυσεπίλυτα ζητήματα που διχάζουν τις σημερινές κοινωνίες και, από την άλλη, φιλοδοξεί να καταδείξει «... πού και γιατί είναι χρήσιμα τα καλά Οικονομικά, ειδικά στον σημερινό κόσμο». Εξ ορισμού, όμως, καλά Οικονομικά σημαίνει ότι υπάρχουν και κακά Οικονομικά που παρήγαγαν εσφαλμένες εξηγήσεις και πολιτικές.

Ως συνέπεια, έχει διευρυνθεί το χάσμα ανάμεσα στους οικονομολόγους και τους πολίτες. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι, σε έρευνα του 2017 στο Ηνωμένο Βασίλειο, το 84% των ερωτηθέντων απάντησε ότι εμπιστεύονται τις νοσοκόμες, αλλά μόλις το 25% τους οικονομολόγους, και το ίδιο ποσοστό βρέθηκε σε παρόμοια έρευνα στις ΗΠΑ το 2018. Το μόνο παρήγορο ήταν ότι υπήρχαν χειρότεροι από αυτούς: οι πολιτικοί κέρδισαν άνετα την τελευταία θέση και στις δύο έρευνες...

Έχουν διατυπωθεί διάφορες εξηγήσεις για το χάσμα αυτό. Εν μέρει, ευθύνονται διάφορα υψηλόβαθμα στελέχη, συνήθως με σπουδές στη διοίκηση επιχειρήσεων, τα οποία εμφανίζονται συχνότατα στην τηλεόραση ή στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο. Οι περισσότεροι εξ αυτών, στη χειρότερη περίπτωση εκπροσωπούν τα συμφέροντα των εταιρειών τους και στην καλύτερη ερμηνεύουν

την πραγματικότητα υπό το πρίσμα του κλάδου στον οποίο ανήκει η εταιρεία τους. Συχνά, τάσσονται αναφανδόν υπέρ της αγοράς και είναι εμφανής η τάση τους να κάνουν προβλέψεις – ανέκαθεν η πρόβλεψη ήταν συνυφασμένη με «θεϊκές» ιδιότητες.

Εν μέρει, ευθύνονται και οι ίδιοι οι οικονομολόγοι. Επί πολλές δεκαετίες, τα όρια μεταξύ επιστήμης και ιδεολογίας ήταν δυσδιάκριτα. Η γοητεία των μεγάλων συνθέσεων και λύσεων, βοηθώντας και του κοινού που τις βρίσκει συναρπαστικές, ήταν χαρακτηριστικό πολλών έργων, συνήθως αλλά όχι μόνον, σε αριστερούς συγγραφείς. Ουτοπίες και δυστοπίες έδιναν και έπαιρναν για να αποδειχτούν σύντομα κενολογίες.

Αντιδρώντας σε αυτή τη διανοητική μεγαλομανία, τα πράγματα τράβηξαν στο άλλο άκρο. Το ιδεώδες για πολλούς ήταν να μετατρέψουν «την κορωνίδα των κοινωνικών επιστημών» σε πρωτοξαδέλφη της Φυσικής. Δεδομένου ότι η οικονομική επιστήμη ασχολείται με τιμές και ποσότητες, το πρώτο βήμα ήταν η μαθηματοποίησης της, η οποία έφτασε σε εξωφρενικά επίπεδα, αναγκάζοντας τον νομπελίστα (1988) οικονομολόγο Μωρίς Αλαί να γράψει (*Le Monde*, 04.09.2009): «Μεγάλο μέρος της σύγχρονης (οικονομικής) βιβλιογραφίας προοδευτικά πέρασε υπό τον έλεγχο καθαρών μαθηματικών, οι οποίοι ήσαν απορροφημένοι με θεωρήματα παρά με την ανάλυση της πραγματικότητας».

Αν όμως κάτι ανέκοψε, αν δεν κατατρόπωσε, αυτή τη φιλοδοξία, ακριβέστερα αλαζονία, ήταν η παντελής αποτυχία πρόβλεψης της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2007-2008. Δεν μπορείς να ισχυρίζεσαι ότι τα Οικονομικά είναι παρόμοια με τη Φυσική και ταυτόχρονα, όχι μόνον να αποτυγχάνεις σε τρέχουσες προβλέψεις (π.χ., αύξηση του ΑΕΠ ή επίπεδο της ανεργίας σε ένα-δύο χρόνια), αλλά να μην μπορείς καν να δεις τον επερχόμενο Αρμαγγεδώνα.

Εξάλλου, η συσσώρευση μεγάλων αποτυχιών στον «υψηλού εκσυγχρονιστικού» σχεδιασμό πολιτικών, που αποτύπωσε ο Τζέιμς Σκοτ στο βιβλίο του *Seeing Like a State* (η γερμανική δασική πολιτική στα τέλη του 19ου αιώνα, ο σοβιετικός κεντρικός προγραμματισμός, η καταναγκαστική διαμονή σε χωριά στην Ταγκανίκα του Νυερέρε κ.ά.) κατέστησαν σαφή την τάση των σχεδιαστών πολιτικών να απλοποιούν τα πράγματα μέχρι να φθάσουν στο σημείο μιας προκαθορισμένης αντίληψης για το τι επιθυμούν οι άνθρωποι και για το τι είναι καλό γι' αυτούς.

Ποια ήταν η αντίδραση των οικονομολόγων απέναντι σε αυτή την αποτυχία του κλάδου τους; Ο Τζον Μείαρντ Κέινς στη *Γενική Θεωρία* είχε ήδη υποδείξει τον δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσουν: «Αν οι οικονομολόγοι κατ'άφερναν να σκέπτονται σαν ταπεινόφρονες, ικανοί άνθρωποι στο ίδιο επίπεδο με τους οδοντίατρους, αυτό θα ήταν θαυμάσιο». Έναν δρόμο υπέδειξε ο Άλβιν Ροθ (Νόμπελ Οικονομίας 2012) με την προσέγγιση της μηχανοτεχνίας

(engineering), έναν άλλο υποδεικνύουν οι Μπάνερτζι και Ντουφλό με την προσέγγιση των υδραυλικών.

Ευθυγραμμισμένος με τον Χέρμπερτ Σάιμον (Νόμπελ Οικονομίας 1978) που είχε μιλήσει παλιότερα, ο Ροθ υποστηρίζει ότι, όπως οι μηχανικοί εκμεταλλεύονται τα πορίσματα των φυσικών επιστημών προκειμένου να σχεδιάσουν τεχνητά συστήματα, έτσι και οι οικονομολόγοι καλούνται και μπορούν να σχεδιάσουν «αγορές», θεσμούς, κοινωνικές πολιτικές, αξιοποιώντας θεωρητικά αποτελέσματα και μοντέλα της μικροοικονομικής, της θεωρίας παιγνίων, κ.ά. Εστιασμένος στο δικό του πεδίο του σχεδιασμού των αγορών, αναφέρει: «Ο σχεδιασμός των αγορών εμπεριέχει την υπευθυνότητα για τη λεπτομέρεια, την ανάγκη ενασχόλησης με όλες τις περιπλοκότητες της αγοράς, όχι μόνον με τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της. Οι σχεδιαστές, επομένως, δεν μπορούν να εργάζονται μόνον με απλά νοητικά μοντέλα που χρησιμοποιούνται για τη θεωρητική γνώση της γενικής λειτουργίας των αγορών. Απεναντίας, ο σχεδιασμός των αγορών καλεί για μια προσέγγιση μηχανοτεχνίας».

Οι Μπάνερτζι και Ντουφλό λένε ότι ο υδραυλικός πάει ένα βήμα παραπέρα από τον μηχανικό. Εγκαθιστά τη μηχανή στον πραγματικό κόσμο, και αρχίζει μαστορέματα. Η βασική διαφορά ανάμεσα στον μηχανικό και τον υδραυλικό είναι ότι ο μηχανικός γενικά γνωρίζει ποια είναι τα σημαντικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος. Από την άλλη, ο υδραυλικός πρέπει να φτιάξει τη μηχανή και να την προσαρμόσει σε πολλές παραμέτρους που εμφανίζονται όταν τεθεί σε λειτουργία. Είναι αυτές οι λεπτομέρειες που καλύπτονται από ουσιαστική αβεβαιότητα, και απέναντι στις οποίες η πιο δόκιμη μέθοδος είναι η δοκιμή και το λάθος.

Οι Μπάνερτζι και Ντουφλό κινήθηκαν με αυτές τις μεθοδολογικές αρχές – με προνομιούχο εργαλείο τις τυχαιοποιημένες ελεγχόμενες δοκιμές (randomised controlled trials) – προσπαθώντας να καταπολεμήσουν τη φτώχεια σε πολλές χώρες του κόσμου, έργο για το οποίο τιμήθηκαν με το Νόμπελ. Η ίδια διανοητική σεμνότητα, η οποία βεβαίως δεν μπορεί να κρύψει την εξαιρετική ευφυΐα τους, αποτυπώνεται και στο *Καλά Οικονομικά για Δύσκολους Καιρούς*.

Θα απογοητευθεί όποιος παραμένει προσκολλημένος, ακόμη και μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 και την covid-19, στο σλόγκαν ότι το «κράτος είναι το πρόβλημα και όχι η λύση», με άλλα λόγια ένα εμπόδιο που πρέπει να συρρικνωθεί. Το ίδιο και εκείνοι που δεν θέλουν να δουν, προειδοποιούν οι συγγραφείς, ότι τα στερεότυπα «είναι η πολιτική, ανόητε» / «είναι η οικονομία, ανόητε» συνυφαίνονται, και ότι δεν αποτελούν παρά μονομερείς, άρα εσφαλμένες, εξηγήσεις.

Η κεντρική και γοητευτική θέση του βιβλίου είναι ότι τα μόνα που διαθέτουμε για να αντιπαλέψουμε τις κακές ιδέες που μας περιτριγυρίζουν είναι η

εγρήγορη, η αντίσταση στη γοητεία του «προφανούς», ο σκεπτικισμός σε υποσχέσεις θαυμάτων, η εντιμότητα απέναντι στο τι γνωρίζουμε και στο τι όχι. Επί παραδείγματι, δεδομένα και μελέτες για τη μετανάστευση δείχνουν ότι οι άνθρωποι ούτε μετακινούνται (ποσοστιαία, η μετανάστευση βρίσκεται στα επίπεδα του 1960) ούτε βρίσκονται σε ανταγωνισμό με τους γηγενείς εργαζόμενους, όπως πιστεύουν πολλοί. Απεναντίας, και σε αντίθεση με την πεποίθηση των οικονομολόγων, δεν βρίσκεται μακριά από την αλήθεια η διαισθητική, επίσης, άποψη πολλών ότι το διεθνές εμπόριο βλάπτει τη ζωή τους.

Αυτό που αγνοούν τα στερεότυπα είναι το «κόλλημα» των ανθρώπων, ότι οι περισσότεροι άνθρωποι δεν θέλουν να ξεριζωθούν. «Το πραγματικό πρόβλημα είναι ότι οι άνθρωποι είναι συχνά ανίκανοι ή απρόθυμοι να μετακινηθούν, εντός ή εκτός της χώρας τους, για να εκμεταλλευτούν τις οικονομικές ευκαιρίες». Οι απλοί άνθρωποι θέλουν να μείνουν στον τόπο τους. Οι οικονομολόγοι νομίζουν ότι το εμπόριο είναι ευπρόσδεκτο, επειδή, θα μπορούσε μεν να βλάψει κάποιους, αλλά οι άνθρωποι θα μετακινηθούν σε άλλες δουλειές σε άλλα μέρη. Εντούτοις οι άνθρωποι είναι πολύ απρόθυμοι να το κάνουν. Δεν θέλουν να πάνε σε διαφορετικό κλάδο, και σε διαφορετικό τόπο, και σε διαφορετική ζωή.

Το βιβλίο είναι χρήσιμο και συναρπαστικό. Η εγκυρότητα των στοιχείων που παραθέτει δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Προφανώς, ουδείς είναι υποχρεωμένος να συμφωνεί με τους συγγραφείς, οι οποίοι πρώτοι μάς επισημαίνουν ότι θα πρέπει να είμαστε σε εγρήγορη και να μη δεχόμαστε άκριτα το δήθεν προφανές, διότι οι κακές απόψεις αφθονούν τριγύρω μας. Και επίσης διότι: «Οι ιδέες είναι ισχυρές. Οι ιδέες κινούν την αλλαγή. Τα καλά Οικονομικά από μόνα τους δεν μπορούν να μας σώσουν. Αλλά χωρίς αυτά, είμαστε καταδικασμένοι να επαναλαμβάνουμε τα λάθη του χθες. Η άγνοια, η διαίσθηση, η ιδεολογία και η αδράνεια συνδυάζονται για να μας δώσουν απαντήσεις που μοιάζουν αληθοφανείς, υπόσχονται πολλά, και τελικά μας προδίδουν».

Αυτό είναι το επιστημονικό ήθος που διαπερνά το βιβλίο. Εξαρχής, φροντίζουν να ξεκαθαρίσουν το αξιακό τους σύστημα και την ηθική στάση που τους καθοδηγεί: η επαναφορά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στην κεντρική της θέση. Η επαναφορά αυτή μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία επαναξιολόγησης των οικονομικών προτεραιοτήτων και «των τρόπων με τους οποίους οι κοινωνίες φροντίζουν για τα μέλη τους, ιδιαίτερα όταν βρίσκονται σε ανάγκη». Και είναι αυτό που χρειαζόμαστε σήμερα.

Κώστας Π. Αναγνωστόπουλος